

СРБИЈА УОЧИ АПРИЛСКОГ РАТА 1941. ГОДИНЕ У ЈЕЗИКУ СТАТИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ

Апстракт: Боље разумевање и свестрано сагледавање догађаја после априлске катастрофе 1941. године сигурно траже и одређену анализу предатног стања која подразумева изношење свих релевантних фактора који су показатељи нивоа развијености подручја Србије у целини гледано (привредног, образовног, културног, итд.), а имали су велики утицај на каснија збивања. Ова проблематика је јако подстицајна за озбиљног истраживача. То је немогуће учинити без коришћења одређене архивске грађе, необјављене и објављене штампе, литературе итд.

Кључне речи: статистика, становништво, привреда, образовање, култура, бановина, саобраћај.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца почела је живот 1918. године са 11.984.911 становника. Од тога, по вероисповести, отпало је на православне 5.593.057 становника (верски састав апсолутно није и национални, али у недостатку других извора прихвата се углавном као приближан); римокатолике 4.708.657; гркокатолике 40.338; евангелике 229.517; муслимане 1.345.271 (припаднике Исламске верске заједнице); израелићана 64.746 и друге 1.944.¹

Анализа статистичких података о становништву Србије као "Покрајине", из истог времена, показује да је на њеном подручју живело 4.133.478 становника, православних

3.351.574; римокатолика 37.720; гркокатолика 1.025; евангелика 2.749; муслимана 728.476; израелићана 11.814; других 21 и 99 без верског и непознатог опредељења.²

Међутим, Србија из овог времена као "Покрајина" шири је појам од Србије под окупацијом. У годинама 1941-1945. ван Србије су се налазиле два округа југоисточне Србије; Косово и Метохија, сем Косовске Митровице са Трепчом и део Санџака. Формално, Србији под окупацијом припадао је и Банат (у оквиру Дунавске бановине са седиштем у Смедереву), иако су у њему фактички управљали Немци преко фолксдојчера.

Број становништва Србије теже је утврдити на основу пописа од 31.

¹ Краљевина Југославија, Општа државна статистика, Дефинитивни резултати пописа становништва од 31.марта 1921.године, Сарајево 1932, 2.

² Исто, 2.

марта 1931. године него на основу пописа из 31. јануара 1921. године, на основу којег почивају претходно изнети подаци. Краљевина Југославија административно је била подељена на нове управне јединице – бановине. Србија је била приликом те поделе, као претпоставке за политику националног унитаризма, највише уситњена, тј. подељена на пет бановина (Моравска, Дунавска, Зетска, Дринска и Вардарска) са управом града Београда, укључујући Панчево и Земун. Отуда је тешко извести повећање бројног стања становништва у периоду од једне деценије. Српско становништво живело је у Моравској бановини, док је у Дунавској бановини било Хрвата, односно Буњеваца у северозападним деловима Бачке, националних мањина, па и нешто колонизираног становништва између два светска рата несрпског порекла. Међу националним мањинама истицала се привилегована немачка народносна група, мађарска и румунска мањина.

Крајеви који су из склопа Србије, Косова и Метохије и Санцака били укључени у састав Дринске, Зетске и Вардарске бановине, морају се претходно идентификовати и издвојити из састава поменутих бановина и прикључити Србији. Други критериј који изазива тешкоће у утврђивању броја становништва према националном мерилу, одређен је наведеним показатељем "по вероисповести".

Имајући у виду поменуте корективе навешћемо број становништва према вероисповести у бановинама у којима је живело становништво Србије. Тако је у Моравској бановини било 1.364.490 православаца; 11.061 римокатолика; 268 еван-

гелиста; 299 припадника других хришћанских вера; 58.802 припадника исламске вероисповести; 586 израелићана и 78 лица непознате верске и друге припадности, тј. 1.435.584 становника. Дринска бановина је имала 1.366.245 становника (православних 951.845, римокатолика 90.530, евангелиста 3.683, осталих хришћана 1.672, муслимана 308.927, израелићана 9.538 и 50 лица непознате вероисповести); Дунавска бановина 2.323.103 становника (православних 1.364.710, римокатолика 748.806, евангелиста 162.071, осталих хришћана 26.378, муслимана 2.618, израелићана 18.078 и 442 лица непознате вероисповести); Вардарска бановина 1.574.243 становника (православних 1.046.039, римокатолика 18.472, евангелиста 430, осталих хришћана 2.346, муслимана 499.362, израелићана 7.577 и 15 лица непознате вероисповести); Зетска бановина 875.315 становника (православних 514.148, римокатолика 45.033, евангелиста 103, осталих хришћана 195, муслимана 315.335, израелићана 519 и 11 лица непознате вероисповести).³

Предратна статистика показује и неравномерност броја становника одређене бановине према срезовима. Било је срезова преко 100.000 становника, али и оних који нису достигали број од 20.000. Управа града Београда имала је 288.938 становника (православних 209.449, римокатолика 56.776, евангелиста 7.355, осталих хришћана 2.041, муслимана 3.821, израелићана 8.936 и 520 лица непознате вероисповести)⁴.

Становништво Југославије се од 1918. до 1940. године повећавало

³ Краљевина Југославија, Статистички годишњак 1940, Београд 1941.

⁴ Исто, 80.

прираштајем. Занимљив је број становника Краљевине Југославије израчунат геометријском прогресијом независно што у том оквиру не можемо да пратимо прираштај становништва Србије. Прираштај становништва по годинама изгледа овако: на дан 31. децембра 1918. године број становника је износио 11.621.000; 1919. године—11.794.000; 1920. године—11.970.000; 1921. године—11.984.911 (на дан пописа, а 12.149.000 31. децембра 1921); 12.330.000—1922. године; 12.514.000—1923. године; 12.701.000—1924. године; 12.891.000—1925. године; 13.083.000—1926. године; 13.279.000—1927. године; 13.477.000—1928. године; 13.678.000—1929. године; 13.883.000—1930. године; 13.934.038 на дан 31. децембар 1931. године; 14.271.000—1932. године; 14.468.000—1933. године; 14.660.000—1934. године; 14.868.000—1935. године; 15.073.000—1936. године; 15.280.000—1937. године; 15.490.000—1938. године; 15.703.000—1939. године; 15.919.000—на дан 31. децембар 1940. године.⁵

С обзиром на аграрни карактер Србије нас највише занимају обрађене површине у ратарству. Тешкоће утврђивања обраде површине у свим крајевима који су се независно од бановинске поделе водили као Србија су сложене. Зато ћемо се задржати углавном на Моравској бановини, али при томе не губимо из вида крајеве јужне Србије који су припадали Вардарској бановини, западне Србије и Подриња, који су улазили у састав Дринске бановине и северне Србије у склопу Дунавске бановине. Моравска бановина је имала укупно 760.471 хектар ораница, 13.974 хектара башти и вртова, 177.356 хектара ливада итд. Београд је поседовао 11.289 хектара

⁵ Исто, 84.

ораница, 355 хектара башти и вртова, 50 хектара ливада.⁶

Под житарицама се налазило 705.271 хектар, а под индустријским биљем 7.813 хектара, док се на подручју Београда под житарицама налазило 9.488 хектара земљишта, а под индустријским биљем 34 хектара.⁷ Према врсти култура, у Моравској бановини пшеницом је 1939. године било засејано 225.977 хектара; јечмом 30.831 хектар; ражи 20.356 хектара; кукурузом 375.744 хектара и овсом 35.461 хектар, а на подручју града Београда пшеницом је било засејано 4.710 хектара; јечмом 80 хектара; ражи 2 хектара; кукурузом 4.446 хектара и овсом 250 хектара.⁸

Шумске површине у Моравској бановини 1938. године налазиле су се у власништву: државе, бановина, градских општина, управних општина, земљишних и аграрних заједница, црквених и верских установа, фондова, биле сеоске и приватних лица, у

⁶ Исто, 154. – У Дринској бановини је било 704.580 хектара ораница, 13.979 хектара башта и вртова и 232.643 хектара ливада; у Дунавској бановини 2.142.069 хектара ораница, 36.409 башта и вртова (хектара) и 126.202 хектара ливада; у Вардарској бановини 903.013 хектара ораница, 7.590 хектара башта и вртова и 108.358 хектара ливада; у Зетској бановини 320.551 хектар ораница, 7.973 хектара башта и вртова и 235.235 хектара ливада. (Подаци наведени према: Краљевина Југославија, Статистички годишњак 1940, Београд, 1941, 154.)

⁷ Исто, 154. – У Дринској бановини под житарицама се налазило 639.810 хектара земљишта, а под индустријским биљем 8.168 хектара; у Дунавској бановини под житарицама је било 1.884.972 хектара, а под индустријским биљем 99.610 хектара; у Вардарској бановини 707.429 хектара под житарицама, а 33.459 под индустријским биљем. (Наведено према: Статистички годишњак, Београд, 1941, 154.)

⁸ Исто, 156.

следећим комплексима површине: државне шуме су захватале 216.004 хектара; бановинске 160 хектара; шуме градских општина простирале су се на 453 хектара; шуме црквених и верских установа 12.296 хектара; фондова 7.329 хектара и шуме приватних лица простирале су се на 253.255 хектара. Укупно је под шумом било у Моравској бановини 742.082 хектара.⁹

У истом периоду Моравска бановина је имала 116.896 шумских газдинстава величине до 5 хектара (површине 170.062 хектара), 7.540 газдинстава од 10 до 50 хектара (површине 47.398 хектара), 321 газдинство величине од 50 до 100 хектара (површине 29.699 хектара), 344 газдинства величине од 100 до 300 хектара (површине 78.418 хектара), 119 газдинстава величине до 300 до 500 хектара (површине 46.766 хектара), 75 газдинстава од 500 до 1.000 хектара (површине 54.197 хектара), 58 газдинстава величине од 1.000 до 2.000 хектара (површине 80.481 хектар), 4 газдинства величине од 2.000 до 3.000 хектара (површине 10.981 хектар), 8 газдинстава величине 3.000 до 4.000 хектара (површине 27.571 хектар), 3 газдинства величине од 4.000 до 5.000 хектара (површине 13.166 хектара) и 13 газдинстава величине преко 5.000 хектара (површине 130.866 хектара). На подручју града Београда налазило се 75 шумских газинстава величине до 5 хектара (површине 72 хектара), 7 газдинстава површине 5-10 хектара (површине 58 хектара), 10 газдинстава површине 10-50 хектара (површине 192 хектара), 6 газдинстава величине од 50-100 хектара (по-

⁹ Исто, 172.

вршине 472 хектара), и по једно газдинство од 157 и 499 хектара.¹⁰

Број говеда у Моравској бановини 1939. године износио је 350.425 грла, тј. био је најмањи у поређењу са другим бановинама, оваца 1.822.640 грло, свиња 363.262 грла, коња 48.622 грла, итд.¹¹ У Моравској бановини било је, у оквиру пчеларства 85.185 кошница, у истом том периоду (54.052 са непокретним саћем и 31.133 кошнице са покретним саћем), а на подручју Управе града Београда 1.497 кошница (12 кошница са непокретним саћем и 1.485 са покретним саћем).¹²

Србија је индустријски била неразвијенија од западних крајева: Војводине, Хрватске и Словеније (бановине Дравске, Савске и Дунавске). Моравска бановина је 1938. године имала следеће творнице у облику фирми: инокосних 52, творница јавног ортаклука 42, командитних 3, акционарских друштава 50, 1 задружну творницу, 2 државне, 1 бановинску, 13 општинских, 4 остале и једну без података (укупно 327).¹³

Године 1938. Моравска бановина је имала 3 творнице за обраду и прераду камена, 3 у области металургије, 3 у области индустрије металних израђевина, 15 у области индустрије керамике и стакла, 6 творница у дрвној индустрији, 1 творницу у области папирне индустрије, 8 у хемијској индустрији, 68 у индустрији животних намирница, 11 у текстилној индустрији, 4 творнице у индустрији коже и крзна и 47 електричних централа (укупно 169 творница), а на подручју Управе града Београда

¹⁰ Исто, 172-173.

¹¹ Исто, 170-171.

¹² Исто, 170.

¹³ Исто, 182-183.

налазило се 7 творница за обраду и прераду камена, 1 творница у области металуршке индустрије, 53 у области индустрије металних израђевина, 19 у области керамике и стакла, 24 у области дрвне индустрије, 33 у области индустрије папира, 32 у области хемијске индустрије, 59 творница животних намирница, 61 текстилна творница, 13 творница коже и крзна, 22 електричне централе и 3 остале (укупно 327 творница).¹⁴

На подручју Моравске бановине налазиле су се од 1939. године 763 занатске радње у оснивању, њих 316 је престало да ради, а 83 су привремено обуставиле рад, док је на подручју Управе града Београда број радњи у оснивању износио 647, њих 205 је престало да ради, а 48 је привремено обуставило рад.¹⁵ За подручје Србије надлежна је била занатска комора са седиштем у Београду. Број занатских радњи по врсти занатске делатности изгледао је 1939. године овако: металне струке 4.202 радње, дрвопрерађивачке струке 3.785 радњи, грађевинске, инсталатерске и електричарске струке 4.173 радње, графичке, прераде хартије и сродних занатских 347 радњи, 4.171 кожарска радња, 3.802 радње текстилне делатности, 88 радњи хемијске струке, 5.086 радњи прехранбене струке, 2.890 радњи личних услуга (укупно 28.544 радње), у којима је радило 325 занатских помоћника и 11.656 ученика.¹⁶ Лако је уочити да је у поређењу са подацима о броју занатских радњи на подручју других занатских комора (Бања Лука, Дубровник, Загреб, Љубљана, Нови Сад, Осиек, Подгорица, Сарајево, Скопље, Сплит

и Ниш), Београдска занатска комора имала највећи број регистрованих радњи у Југославији.¹⁷

Највећа дужина железничких пруга у експлоатацији Генералне дирекције државних железница отпадала је на Хрватску, 2.405,3 км нормалног и 383 км уског колосека (укупно 2.788,3 км пруга); затим на Дравску бановину 1046,7 км пруга (1.029,9 км нормалног и 20,8 км уског колосека); Дунавска бановина је имала 2.439,8 км пруга (2.220 км нормалног и 219 км уског колосека); Вардарска бановина 941,5 км пруга (686,1 км нормалног и 255,4 км уског колосека); Дринска бановина 735,4 км пруга (4,3 км нормалног и 731,1, км уског колосека); Зетска бановина 439,2 км пруга (179,4 км нормалног и 259,8 км уског колосека), а на подручју Моравске бановине било је, у 1939. години, 869,1 км пруга (612,3 км нормалног и 256,8 км уског колосека). На подручју Управе града Београда налазило се 72,8 км пруга (65,9 км нормалног и 6,9 км уског колосека).¹⁸

На државним железницама Обласне дирекције Београд (Југ-Север) радило је 1.753 чиновника, 497 чиновничких приправника, 801 службеник прве категорије, 3.500 званичника друге категорије, 897 служитеља треће класе, 1.597 дневничара, 1.798 квалификованих радника, 7.995 неквалификованих радника, тј. 18.638 запослених или 7,83 радника по километру експлоатационе дужине пруге – за Југ и 13.135 лица за Север, или 5,73 радника по километру

¹⁴ Исто, 182-183.

¹⁵ Исто, 184-185.

¹⁶ Исто, 184-185.

¹⁷ Исто, 184-185.

¹⁸ Исто, 194. – Године 1939. Краљевина Југославија је имала укупно 9.647,4 км пруге а од тога 7.377,2 км нормалног колосека и 2.270,2 км уског колосека.

експлоатационе дужине пруге (1.425 чиновника, 270 чиновничких приправника, 458 званичника прве категорије, 2.879 званичника друге категорије, 441 служитељ треће класе, 817 дневничара, 2.541 квалификован радник, 4.302 неквалификована радника и два контраактуална службеника).¹⁹

Железнице су се заједно са другим видовима индустрије и делом рударства налазиле у државном власништву (Југословенске државне железнице-ЈДЖ). Оне су, поред чиновника, запошљавале и велики број радника, квалификованих и неквалификованих. У условима либералне економске политике у првој фази развојка државе често се губи из вида државно власништво у саобраћају (железници, пре свега), војној индустрији, индустрији дувана која је заједно са индустријом шибица представљала државни монопол, као важан фискални извор. Нека од ових монополских предузећа и железнице чинила су мамутска предузећа. Војна индустрија Југославије била је углавном распоређена на тлу Србије, са центром у Крагујевцу, ослоњена на војно-индустријски завод у Крагујевцу, који је у време опште уситњености предузећа запошљавао неколико хиљаде радника. Са јачањем државног интервенционизма у другој деценији развојка Краљевине Југославије државна економска моћ се увећавала.

Пораст вишег школства у Србији (у Моравској бановини), захваљујући Београдском универзитету добио је у годинама пред рат

интензивне размере. Поред "старих" факултета Правног и Филозофског, радили су и Медицински, Технички, Пољопривредно-шумарски, Богословски и Ветеринарски факултет, као и Економско-комерцијална висока школа, Виша педагошка школа, Музичка академија и Уметничка академија.

Истовремено са разграњавањем високог школства ишао је и пораст броја студената. Тај пораст видљив је из статистичких података којима располажемо. На Београдском универзитету уписало се школске 1938/1939. године 9.016 студената (6.965 мушкараца и 2.051 жена), и то: 3.695 студената на Правном факултету (3.036 мушкараца и 695 жена); 1.080 студената на Филозофском факултету (405 мушкараца и 675 жена); 1.015 студената на Медицинском факултету (747 мушкараца и 268 жена); 1.404 студената на Техничком факултету (1.277 мушкараца и 127 жена); 573 студената на Пољопривредно-шумарском факултету (487 мушкараца и 86 жена); 307 студената на Богословском факултету (273 мушкараца и 31 жена); 314 студената на Ветеринарском факултету (307 мушкараца и 7 жена); 393 студената на Економско-комерцијалној високој школи (311 мушкараца и 82 жене); 144 студената на Вишој педагошкој школи (68 мушкараца и 78 жена); 51 студент на Музичкој академији (23 мушкараца и 28 жена) и 40 студената на Уметничкој академији (30 мушкараца и 10 жена).²⁰

Из године у годину повећавао се и број дипломираних кандидата на Правном, Филозофском, Техничком,

¹⁹ Исто, 194. – На железницама Краљевине Југославије радило је 1939. године, 86.143 лица ил 8,94 лица по километру експлоатационе дужине пруге.

²⁰ Исто, 352. – Школске 1938/39 године на Правном факултету Загребачког свеучилишта, било је уписано 1.129 студената (944 мушкарца и 185 жене).

Медицинском факултету итд, Београдског универзитета. Школске 1938/39. године на Правном факултету Београдског универзитета дипломирао је 749 кандидата (662 мушкарца и 87 жена); на Филозофском факултету 167 кандидата (65 мушкараца и 102 жене); на Техничком факултету 199 кандидата (192 мушкарца и 7 жена) и на Медицинском факултету дипломирао су 93 кандидата (69 мушкараца и 24 жене).²¹

Ново време донело је и нову врсту уметности—филм, укључујући звучне и неме филмове. И у овој области може се запазити предност бановина на северозападу Краљевине Југославије. Из расположивих статистичких података може се видети да је Дравска бановина 1939. године имала 63 звучна кинематографа (од тога Љубљана 8) са 17.472 седишта; Дринска бановина 21 кинематограф (од тога Сарајево 5) са 7.182 седишта; Дунавска бановина 114 звучних и 7 немих кинематографа (од тога Нови Сад 5) са 36.323 седишта; Хрватска 104 кинематографа (од тога Загреб 18) са 35.247 седишта; Моравска бановина 27 звучних (Ниш 3) и један неми кинематограф са 7.060 седишта; Вардарска бановина 23 звучна кинематографа (Скопље 4) са 6.796 седишта; Врбаска бановина 14 звучних кинематографа (Бања Лука 2) са 3.037 седишта; Зетска бановина 12 кинематографа (од тога Цетиње само 1) са 3.060 седишта, а на подручју Управе града Београда налазило се 27

²¹ Исто, 366-367. – Поређења ради, школске 1938/39. године, на правном факултету Загребачког свеучилишта дипломирали су дипломирао су 183 студента (166 мушкараца и 17 жена).

кинематографа (Београд 21) са 16.169 седишта.²²

Повећао се и број позоришта. У овој области предност је имала Дравска бановина која је имала 10 сталних позоришта (4 професионална и 6 дилетантских), док је Моравска бановина имала свега једно стално (професионално) позориште.²³ Занимљиво је да је Вардарска бановина имала 12 позоришта (10 сталних и два путујућа), односно 3 професионална и 9 дилетантских, иако се водила, заједно са југом Србије у њеном саставу, као заостала. Ова и друга позоришта по бановинама могла су се квалификовати према мерилима да ли су стална, путујућа, професионална или дилетантска, по власничком основу (државна или приватна), по броју седишта, итд. У том смислу Дринска бановина је имала једино позориште (у државној својини) са 682 седишта; Дунавска бановина 5

²² Исто, 376. – Краљевина Југославија је 1939. године имала 405 звучних и 8 немих кинематографа са укупно 132.346 седишта, као и 27 путујућих кинематографа. (Наведено према: Статистичком годишњаку 1940, 376). Према пореклу највише је било 1939. године француских филмова (99), немачких (139), маеричких (467), филмова енглеске производње (24), мађарских (13), чешке продукције (12), италијанске продукције (10), итд. Према садржини (жанру) преовлађивали су забавни филмови (укупно 341), затим актуелни журнари (199), филмови културне садржине (49) и 180 филмова рекламне садржине (укупно у 1939. години, 769 филмова). Анализирајући учешћа појединих предузећа, водећу улогу су имали Fox Film, New York, са 153 филма, Metro Goldwin Mayer, New York, са 122 филма, U.F.A. Berlin, са 92 филма, Paramount Film, New York, са 66 филмова, итд. Домаћи филмови су били рекламне садржине (жанра), њих 16, затим културног садржаја (33) и забавног садржаја 1. (Наведено према: Статистички годишњак 1940, 376-378).

²³ Исто, 374.

позоришта (3 стална и два путујућа), односно 2 професионална и 3 дилетантска, од којих је једно било у државној својини, а 4 у приватним рукама (предузећима) са 3.694 седишта; Хрватска је имала 11 позоришта – 6 сталних и 5 путујућих, односно 9 професионалних и 2 дилетантска, од којих су 4 била у власништву државе, а 7 припадало приватним предузећима, са 4.805 седишта; Врбаска бановина је имала једно професионално позориште са 414 седишта; Зетска бановина, такође, једно позориште у приватној својини са 250 седишта. У исто време град Београд је располагао са два професионална позоришта у државној својини, са 1.720 седишта, итд.²⁴

Бановина Хрватска и Дунавска бановина имале су и највећи број штампарија (најразвијенију графичку индустрију), више од Моравске бановине, која је 1939. године имала свега 27 штампарија у којима је радило највише до 5 запослених радника. Према броју радника, Хрватска је имала, у истом том периоду, 114 штампарија у којима је радило до 5 запослених радника; Дунавска бановина 103; Вардарска бановина 22; Дринска бановина 18; дравска бановина 17; Зетска бановина 8 и Врбаска бановина 6 штампарија, док се на

²⁴ Исто, 374 - У Краљевини Југославији радила су 1938-1939. год. 44 позоришта (24 професионална и 20 дилетантских) или 35 сталних и 9 путујућих, од којих је 16 било у својини државе, а 28 у својини приватних предузећа (недостају подаци о приватним позориштима на подручју Управе града Београда), са укупно 19.628 седишта. У наведеној програмској сезони продато је било 1.421.303 улазнице (недостају подаци о броју продатих улазница у 6 приватних позоришта: 4 у Хрватској и по једна у Дунавској и Вардарској бановини). Подаци наведени према: Статистички годишњак 1940, 374.

подручју Управе града Београда налазило 29 штампарија, са истим бројем запослених радника. Хрватска је имала и 18 штампарија са 6 до 10 запослених радника; Дунавска бановина 12; Дравска бановина 7; Дринска бановина 4; Вардарска бановина 3; Зетска бановина 2, а на подручју Управе града Београда налазиле су се 22 штампарије, са истим бројем запослених радника. Из приложених података се види да Моравска бановина није имала ни једну штампарију са оволиким бројем запослених радника.

Највећи број штампарија, без обзира на број запослених радника, налазио се 1939. године, на подручју Хрватске, укупно 163, затим на подручју Дунавске бановине 125, Дравске бановине 37, Моравске бановине 27, Вардарске бановине 27, Дринске бановине 25, Зетске бановине 11 и Врбаске бановине 6, док се на подручју Управе града Београда налазило, у том истом раздобљу, 74 штампарије.²⁵ Завршавајући ову статистичку анализу, врло је важно напоменути чињеницу да је у овом раздобљу, 1939. године, на подручју Дравске бановине излазило 6 дневних листова и часописа на народном језику (у Љубљани 5) и један на страном језику, 28 листова и часописа је излазило једном или два-три пута недељно, 24 листа и часописа два-три пута месечно, 139 месечно, итд. (укупно 228 листова и часописа); у Дринској бановини два дневна листа и часописа (оба у Сарајеву), 7 листова и часописа је излазило једном или

²⁵ Исто, 373. – На подручју Краљевине Југославије радило је 1939. године 495 штампарија, од којих су само 4 имале преко 100 запослених радника, а налазиле су се на подручју Хрватске.

два-три пута недељно, 1 је излазио два-три пута месечно, 23 месечно, итд. (укупно 37 листова и часописа); у Дунавској бановини су излазила два дневна листа и часописа (оба у Новом Саду) на народном језику и 7 на страним језицима, 37 листова и часописа је излазило једном или два-три пута недељно, 11 два-три пута месечно, 32 месечно, итд. (укупно 182 листа и часописа); у Хрватској је излазило 16 дневних листова и часописа на народном језику (у Загребу 10) и један на страном језику, 100 једном или два-три пута недељно, 47 два-три пута месечно, 227 месечно, итд. (укупно 484 листа и часописа); у Моравској бановини није било дневних листова и часописа, 7 листова и часописа је излазило једном или два-три пута недељно (у Нишу 5), један два-три пута месечно, 5 месечно, итд. (укупно 15 листова и часописа); у Вардарској бановини 8 листова и часописа је излазило једном или два-три пута недељно (у Скопљу 6), 5 два-три пута месечно, 5 месечно, итд. (укупно 20 листова и часописа); у Врбаској бановини један лист је излазио једном или два-три пута недељно (у Бања Луци), 3 месечно, итд. (укупно 9 листова и часописа); у Зетској бановини је излазило 5 листова и часописа једном или два-три пута недељно (на Цетињу 1), један два-три пута месечно, итд. (укупно 8 листова и часописа), и на подручју Управе града Београда дневно су, 1939. године, излазила 3 листа и часописа (сва три у Београду), 45 листова и часописа је излазило 1 или два-три пута недељно (43 у Београду), 32 су излазила два-три пута месечно, 119 месечно (111 у Београду), итд. (укупно 262 листа и часописа). У целини гледано, у

Краљевини Југославији, 1939. године, излазило је 1.245 различитих дневних, недељних, месечних двомесечних, полугодишњих, годишњих и повремених листова и часописа.²⁶

Мада највећи народ у Југославији, бројно гледано, али распоређен на разним територијама земље, свуда, сем у Словенији (Дравској бановини), као национално хомогеној, делимично са Вардарском бановином (Македонци, иако се воде као “Јужно-србијанци”, са србизираним презименима, без признања језика и његове употребе у јавној комуникацији), Србија у границама поменутих бановина, са средиштем у Моравској, као историјском и етничком језгру, није имала и економску супрематију у Југославији. Већ и презентирана статистичка квантификација показује које су “покрајине” у Југославији имале привредну превласт до краја живота Краљевине, независно од тога што је у другој деценији живота Краљевине Југославије она почела да сустиже своје “ривале”–Хрватску и Словенију. Политичка доминација српске буржоазије је имала партиципативни карактер, захваљујући учешћу у власти представника других буржоазија, а на другој страни од 1935. године почели су процеси који су водили разграђивању централистичке државе. Противници ове тезе често истичу да је политичка власт инструментално коришћена за економско уздизање (добивање послова, лиферација, јавних зајмова и начина њиховог утрошка, предности у запошљавању, утицају на локације индустрије, давању концесија и провизија, корупционашким “марифетлуцима” без судске осуде, итд.), што се само делимично може узети

²⁶ Исто, 372-373.

као тачно, јер се не сме заборавити да су развијенији крајеви били поштеђени ратних пустошења, а посебно што нису биолошки били истрошени као Србија. Но, најважније је да је у пословима администрације и у Народној скупштини био представ-

љен и грађанско-бирокуратски слој из других крајева Југославије, те да се у динамици развоја ситуација почела релативно брзо мењати и у сфери власти (Споразум Цветковић-Мачек августа 1939. године, као еклатантан пример).